

Mehmed Kardaš

Ortografija Kopitarova četveroevanđelja

Apstrakt: U radu se analiziraju ortografski uzusi pisara Kopitarova četveroevanđelja, bosanskog crkvenoslavenskog rukopisa iz druge polovine 14. stoljeća. Provedena poredbena analiza pokazuje kako pisar ovoga kodeksa dobro slijedi pravopisnu tradiciju zasvjedočenu i u drugim istodobnim bosanskim crkvenoslavenskim rukopisima, dok se u pojedinim pravopisnim rješenjima udaljava od ove tradicije, čemu uzroke treba tražiti u kontrolnom predlošku kojim se služio pisar ovoga rukopisa.

Ključne riječi: ortografija, bosanska crkvenoslavenska pismenost, Kopitarovo četveroevanđelje

Kopitarovo četveroevanđelje jedan je od tridesetak sačuvanih tekstova bosanske crkvenoslavenske pismenosti. Rukopis je danas pohranjen u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Ljubljani (NUK), u fondu *Kopitarjeva zbirka slavenskih kodeksov* pod signaturnom oznakom Cod. Kop. 24. Kodeks je nastao u drugoj polovini 14. st. u okrilju Crkve bosanske, a dosadašnja proučavanja rukopisa uglavnom su isticala njegovu uklopljenost u okvire bosanske skupine na ortografskom i jezičkom nivou,¹ dok su leksička proučavanja ukazala na to da ovaj rukopis slijedi predloške često drugačije od onih koji se mogu pretpostaviti za Nikoljsko i Hvalovo evanđelje, iako se na nekim bitnim mjestima slaže s njima.²

Ispitivanje pravopisnih karakteristika ovoga danas relativno dobro očuvanoga kodeksa nameće se kao zadatak istraživanja čiji rezultati trebaju ponuditi najvažnija saznanja o tome u kojoj mjeri pisar Kop. evanđelja slijedi bosanska pravopisna rješenja, a u kojoj se udaljava. Poznato je da bosanski crkveni kodeksi slijede arhaične ortografske

¹ Vidi: Jagić 1889: 10–11; Šidak 1955: 50–51; Kuna 2008: 103–106; Jurić-Kappel 2013: 106–108.

² Jurić-Kappel 2013: 111.

uzuse zasvjedočene u kanonskim tekstovima, a u tim uzusima ogleda se utjecaj starije glagoljičke tradicije na ćirilicu. Često isticana konzervativnost Crkve bosanske našla je potvrdu i u pravopisu, što znači da se očuvanje arhaičnog stanja objašnjava posebnim kulturnim, političkim i konfesionalnim prilikama u bosanskoj državi. U temelje takvih posebnih prilika ćirilice ortografije bosanskih rukopisa ugrađena je bitna činjenica – glagoljica kao prvobitno pismo. O tome svjedoče predlošci ćirilicnih kodeksa u kojima se, uz pojavu glagoljičnih slova u ćirilicnom tekstu, evidentiraju brojni primjeri slovnih grešaka nastalih usljed zamjene sličnih glagoljičnih slova.³ Sve je to potpomognuto jakim vezama bosanske crkvenoslavenske pismenosti sa najstarijim makedonskim tekstovima,⁴ naročito s Ohridskom školom, gdje je glagoljica ostala u relativno dužoj upotrebi, premda je i u Makedoniji već od 13. stoljeća preovladala ćirilica sa nekim grafijskim specifičnostima.⁵

Inače, tradiranje baštine Ohridske glagoljske škole upućuje na zaključak da se Crkva bosanska zadovoljava prvobitnim fondom knjiga staroslavenske pismenosti, koji, vjerovatno preko Huma, stiže u Bosnu.⁶ Naime, pravopisna rješenja koja slijede pisari bosanskih crkvenih tekstova prisutna su još u Mir. aprakosu iz 12. stoljeća, predstavniku konzervativne zetsko-humske škole, s tim da se u pojedinim grafijskim rješenjima bosanski rukopisi udaljavaju od ove tradicije, posebno u pogledu obilježavanja palatalnosti /*í*/ i /*ń*/, što ih povezuje sa hrvatskoglagoljskim tekstovima.⁷ Oslanjanje na zetsko-humsku redakciju, koja se, prema Belićevom tumačenju, sačuvala neko vrijeme u Humu, a znatno duže u Bosni, razlog je zašto se ona obično naziva bosanskom, jer se ova redakcija nije dugo zadržala u samom Humu i Zeti u nepromijenjenom obliku.⁸ Ipak, najveći broj zajedničkih pravopisnih rješenja u tekstovima pisanim u Humu i Bosni daje opravdanoga povoda da se govori o bosansko-humskom pravopisu, s tim da bi

³ Vidi o zamjeni slova detaljnije kod Hamma 1960: 51–52.

⁴ U Pantelejmonovom apostolu javljaju se grafijske pojave karakteristične i za makedonske spomenike: jatom je obilježeno /*a*/ iza palatalnoga /*r*/, javlja se slog *ja* u zamjениčkom obliku *ѡѡѡ*, ispušteno je *l* u grupi jotovanih labijala, frekventna je zamjena poluglasa zadnjega reda (*ѡ*) sa *o*, javlja se ćirilicni prednji nazal (*Ѡ*) (Kuna 2008: 162–163).

⁵ Ibidem 64–65.

⁶ Jurić-Kappel 2012: 88.

⁷ Kuna 1977: 155.

⁸ Usp. o tome kod Belića 1936: 226.

u odnosu na kriterij ishodišta te tradicije primjerenije određenje bilo humsko-bosanski pravopis.⁹

U tipične crte ortografije kojom se služe bosanski pisari ubrajaju se upotreba grafema Ѓ za /ja/, ćirilicnog slova đerv za vrijednosti /ć/ i /đ/, е за vrijednost /je/ u inicijalnoj i postvokalskoj poziciji, љ i њ за vrijednosti /ĺ/ i /ń/, zatim odsustvo grčkih slova – osim omega – izuzev u brojnoj vrijednosti te, uopće, posebna brojna vrijednost preuzeta iz glagoljice. Takvo stanje, manje ili više dosljedno, pokazuju svi bosanski crkveni tekstovi, s tim da se sporadično napuštanje ovoga pravopisa u pojedinim dijelovima nekih kodeksa, npr. u Čajn. evanđelju, objašnjava jačim utjecajem raške redakcije, koju nakon reformi sv. Save karakterizira upotreba ligaturnih slova љ i љe te nekih drugih ortografskih odlika uglavnom nepoznatih bosanskoj crkvenoslavenskoj pismenosti. U skladu s tim, buduća istraživanja bosanske grupe na ovom nivou analize trebaju pokazati u kolikoj mjeri se čuva ovaj arhaični, u drugim ćirilicnim pismenostima prevaziđen pravopis.¹⁰

U bilježenju vokalskih vrijednosti Kop. evanđelje prati gotovo sve navedene pravopisne odlike. S obzirom na to da je cijeli kodeks pisao jedan pisar, njegov tekst karakterizira relativna ortografska konzistentnost, a arhaična grafija reflektira se već u vrijednostima koje pokriva slovo jat. Kod bosanskih pisara ovaj grafem, pored primarne vrijednosti, pokriva i vrijednost sekvence /ja/ u inicijalnoj i postvokalskoj poziciji, što se povezuje sa vrijednošću ovoga slova u sistemu glagoljice. Zasvjedočeni primjeri ligature љ u tekstu evanđelja pripadaju ruci reparatora,¹¹ a to znači da je za pisara Kop. evanđelja grafija Ѓ за /ja/ pravilo bez izuzetka:

Мт. ЃВН 1:20, ЃКО 5:20, ЃЗВННН 8:20, ЃДЬЦА 11:19, ЃРЬМННУА 21:5, ЃДХЦЕ 24:38;
Мк. ЃДЬ 1:6, ЃКО 3:5, ЃШЕ 6:42, ЃДЬШЕ 8:3, ЃЦЃХЬ 9:3, ЃВЛАЕТЬ 14:64; Лк. ЃСЛЕХЬ 2:7, ЃРОСТН 4:28, ЃДЕТЬ 5:33, ЃЗВННН 9:58, ЃРЬ 19:22, ЃМЬ 22:8; Ів. ЃКО 1:30, ЃСТН 4:33, ЃЦЃМЬ 5:4, ЃВНХЬ 17:6, ЃЗВН 20:25.

Мт. ПОЃСЬ 3:4, ОБУЃЕТЬ 5:30, ДАЃННЬ 7:11, МЕКАЃ 11:8, БРАТНЬ 12:46, МОЃ 13:35, ХУЕННЬ 15:9, КОЃ 16:26; Мк. ПОКАЃННЬ 1:4, ТВОЃ 3:32, ДАЃШЕ 8:6, ВЬПНЬХУ 15:13,

⁹ Odrednicu *humsko-bosanski*, tj. glagoljski pravopis koristi V. Savić pri opisu pisma i pravopisa najstarijeg prijepisa Hilendarskog tipika (2013: 85).

¹⁰ Jerković 1975: 53.

¹¹ On uglavnom u poziciji inicijala ponekad prepravlja jat u ligaturu: v. npr. Лк. 14:11 љако.

Mt. заповѣдѣ^{17:9} kao Mar. заповѣдѣ (Div. def., Nik., Vrut., Čajn. заповѣда, Hval., Mlet. запрѣтн); Mk. **дѣщери** (75a) (Div. def., Nik., Vrut., Mlet. **дѣщери**, Hval. дащеры), ѡндрѣн^{13:3} (Div. андрен, Nik., Hval., Mlet. андрѣн, Vrut. анѣдрѣн); Lk. **о нѣнн** (105b) (Div. def., Nik. **о на̄ннѣ**, Hval., Mlet. о наньны), **о ѡнн** (113a) kao Div. **о нѣннѣ** (Nik., Vrut. **о а̄ннѣ**, Hval. **о аньнѣ**, Mlet. **о наньнн**), **нѣнна**^{2:36} kao Div. **нѣна** (Nik. **на̄нна**, Vrut. **а̄нна**, Hval., Mlet. наньна), мекѣмн^{7:25} (Div. меккамн, Nik. мекѣкымн, Vrut., Mlet. мекнмн, Hval. мекѣкымѣ), нованѣ^{20:6} kao Div. **но̄анѣ** (Nik., Hval. **новна**, Mlet. **ω нѣнн**).

Druga temeljna bosanska pravopisna crta, koja također vuče korijen iz glagoljične ortografije a karakteristika je i pisara Kop. evanđelja, je upotreba slova *ε* za vrijednost /je/ u inicijalnoj i postvokalnoj poziciji:

Mt. **εго**^{1:2}, **εдннѣ**^{6:29}, **εмѣ**^{8:7}, **εзѣ**^{10:1}, **εзнкомѣ**^{12:18}, **εга**^{21:1}, **εсть**^{24:24}; Mk. **εмѣ**^{1:16}, **εго**^{2:15}, **εсть**^{3:21}, **ε**^{4:7}, **εзнкомѣ**^{10:33}; Lk. **εлсавта**^{1:5}, **εсмѣ**^{1:18}, **εмѣ**^{4:3}, **εсть**^{6:34}, **εго**^{10:33}, **εдро**^{14:21}, **εдннѣ**^{18:19}, **εга**^{21:31}, **εзнцѣхѣ**^{24:47}; Iv. **εсть**^{1:30}, **εмѣ**^{3:27}, **εдннѣ**^{6:8}, **εю**^{11:19}, **εюже**^{17:26}, **εврѣскн**^{19:13}, **εго**^{20:19}.

Mt. **нарнцаεмн**^{1:16}, **своего**^{2:22}, **проповѣдаε**^{3:1}, **уѣть**^{6:3}, **пнεте**^{6:25}, **моемѣ**^{21:28}, **εε**^{24:32}; Mk. **нскѣшаεмѣ**^{1:13}, **дрѣгоε**^{4:7}, **твоε**^{5:34}, **прнεмѣ**^{8:6}, **трнѣуѣть**^{11:3}; Lk. **вндѣннε**^{1:22}, **уаε**^{2:25}, **даεте**^{6:34}, **своεн**^{7:12}, **обнѣуѣть**^{11:7}, **каменнε**^{19:40}; Iv. **прѣвнε**^{5:4}, **моε**^{5:30}, **знаεмѣ**^{6:42}, **обннѣεε**^{16:25}.

Pojava ligature *ε*, koja je u bosanskim kodeksima nešto frekventnija od ligature *ю*, uglavnom je rezervirana za gl. lik *εсть*. Međutim, pisar Kop. evanđelja vrlo rijetko piše ligaturu *ε*, sa samo jednim primjerom u obliku *εсть* u Iv. 4:36. Pojedini primjeri iz teksta Kop. evanđelja više podsjećaju na ispravke slova *н* u *ε*, čime je postignut oblik sličan ligaturi, a popis svih primjera u kojima je došla ligature *ε* je sljedeći:

Mt. **εε**^{1:19}, **εε**^{8:15}, **εн**^{9:22}, **εга**^{9:25}, **εн**^{9:28}, **εε**^{12:11}, **εще**^{12:46}, **εн**^{14:7}, **εн**^{15:28}, **εн**^{17:25}, **εю**^{21:3}, **εн**^{23:37}, **εга**^{24:15}, **εε**^{26:13}, **εлн**^{27:46}; Mk. **εже**^{3:17}, **ε**^{4:16}, **εε**^{14:6}, **εже**^{14:8}, **εε**^{14:9}; Lk. **εлсавтѣ**^{1:57}, **улнвнѣуѣ**^{5:37}, **εн**^{11:18}, **εн**^{13:34}; Iv. **врѣуѣεε**^{4:14}, **εсть**^{4:36}, **парнсѣε**^{7:47}, **моεε**^{8:50}, **ε**^{12:7}, **εга**^{19:6}, **εднннго**^{20:12}.

Iz navedenih primjera uočava se da je pisanje ligature *ε* najčešće u Matejevu, a najrjeđe u Lukinu evanđelju, te da je među navedenim

najviše primjera G i D lične zamjenice ž. r. Na osnovu ovoga bi se moglo pretpostaviti da je različita distribucija ligature *ю* rezultat utjecaja različitih predložaka za ove dijelove kodeksa.

Bilježenje ligature *ю* u cijelom kodeksu ograničeno je na apsolutni početak riječi i poziciju iza vokala. Takav uopćen pravopis narušava jedan jedini primjer označavanja palatalnosti prethodnog suglasnika ligaturom *ю* u Lk. 9:30 *блуднта се*.

Mt. братню^{1:11}, свою^{1:24}, юже^{2:9}, смнрающе^{5:9}, съють^{6:26}, ютрьнн^{7:1}, юшка^{12:42}, ютро^{16:3}, **юноша**^{19:16}, юю^{21:3}; Mk. крьцаю^{1:8}, бнсплющаго^{5:15}, дѣють^{6:14}, ею^{6:17}, юже^{6:35}, ютро^{7:3}, ю^{12:21}, днью^{14:1}, архнерью^{14:53}; Lk. знаю^{1:34}, сщцею^{2:5}, **нощью**^{2:8}, нерью^{5:14}, уторлю^{6:1}, ютн^{12:28}, югь^{12:55}; Iv. обою^{1:41}, знаменню^{2:11}, юже^{3:18}, нюдѣськь^{6:4}, съблудаю^{8:55}, за ютра.

Supstitucija *ю* sa *ѣ*, izuzev primjera Iv. 4:9 *нѣдѣн*, evidentira se uglavnom u inicijalnoj poziciji, najčešće u oblicima imenice *jutro*, te u finalnoj u primjerima sa sekvencom *-нѣ*:

Mt. на утрьнн^{6:34}, **въ утрѣ**^{27:62}; Mk. въ утрьнн^{11:12}, на утрѣ^{15:1}; Lk. на утрьнн^{10:35}; Iv. въ утн^{1:29}, **въ утн**^{1:35}, **въ утн**^{1:44}, **въ утн**^{6:22}, **въ утн**^{12:12}.

Mk. еванѣлнѣ^{13:10}; Lk. кнрнннѣ^{2:2}, к ннзѣхоженнѣ^{19:37}; Iv. архнтрнклнѣ^{2:8}.

U vezi sa pisanjem vokalske vrijednosti /u/ vrijedi navesti i upotrebu digrama *оу*. Pojava ovoga slova u kodeksu najlakše se objašnjava mehaničkim prenošenjem iz predložka, o čemu dovoljno govori podatak da u Kop. evanđelju ovo slovo uopće ne nalazimo u Matejevu i Markovu evanđelju. Prvi primjer javlja se tek od sredine Lukina evanđelja:

Lk. прнхождѣу^{13:7}, сѣждоу, жноу^{19:22}, радоующе се^{19:37}, емоу^{20:11}, знждѣущен^{20:17}, оубогѣу^{21:2}, роука^{22:21}, емоу^{22:34}, враждѣу^{23:12}; Iv. мьздоу^{4:36}, разѣумѣвь^{5:6}, прнхождѣу^{5:7}, междѣу^{6:43}, ѿ коу^{9:30}.

O snazi utjecaja predložka najvjerojatnije govore i primjeri slova *jery* i *jus*, koja svakako ne pokrivaju stare vrijednosti. Premda slovo *jery* kod nekih bosanskih pisara, poput Hvala i pisara Nik. evanđelja, ravnopravno ulazi u slovni inventar, pisar Kop. evanđelja ne piše ga često. Svega četrdesetak primjera u cijelom tekstu razlog je zbog kojega

ga prvi istraživači ovoga kodeksa nisu čak ni uočili.¹⁴ Evo popisa svih primjera:

Mt. всакы^{7:21}, выдѣвь^{9:36}, прнеты се^{11:14}, ты^{11:25}, расхнтаты^{12:29}, лѹкавы^{12:39}, дьщы^{15:22}, лы^{18:8}, братыє^{25:40}, арьхыерѣне^{27:41}, ы^{27:54}, архыерѣомь^{28:11}; Mk. ысь^{3:33}, кораблы^{5:21}, хлѣбы^{8:14}, заповѣды^{12:29}, воедамы^{13:9}, смръты^{14:34}; Lk. прѣзѣнѣ (106b), створы^{2:48}, бывшеє^{8:34}, ерыхѹ^{10:30}, на бракы^{14:8}, съ лѹбодѣнцамы^{15:30}, анллы^{16:22}, блыстающнѣ^{17:24}, мы^{18:5}, грады^{19:19}, льсты^{20:22}, прѣльсьданыѣ^{20:46}, мырь^{24:36}; Iv. нмѹщы^{5:2}, сы^{6:9}, выдѣвьше^{11:31}, дьщы^{12:15}, ысь^{12:36}, ынсты^{13:10}, съзырающнмь^{13:22}, нзыды^{16:30}, мырь^{17:11}, мырь^{17:13}, прыеть^{19:30}.

Za razliku od slova jery koje ima vrijednost /i/, slovo *iže* javlja se gotovo isključivo u brojnoj vrijednosti, a rijetki primjeri u kojima bi se mogla pretpostaviti glasovna vrijednosti također se mogu drukčije tumačiti. U primjeru lekseme *iota* čini se da je prvobitni izbor pisara bio *iota*, što ima podršku u drugim bosanskim evanđeljima (нгета: *ἰῶτα*, Pripk. *ħota*), ali je naknadno slovo *г* prepravljeno u *и*, i to je vjerovatno djelo reparatora.¹⁵ I u drugim primjerima pojavu desetičnog *i* lakše je tumačiti pisarevom zabunom:

Mt. альѹщеи н жеждоще^{5:6}, иота^{5:18}; Lk. ѣко посѣти :и створи^{1:68}.

Odanost predlošku svjedoči i čuvanje slova *jus* na istom mjestu na kojem ga čuva i pisar Div. evanđelja – *хдѣже* (Lk. 19:22). Stoga se čini sasvim logičnim zaključak I. Grickat da su se nazali urezivali pisarima u njihovo vizuelno pamćenje, najčešće u istim riječima, te su mehanički prenošeni iz kodeksa u kodeks.¹⁶

U kontekstu pisanja grčkih slova, za bosanske crkvenoslavenske tekstove karakteristično je da se ona javljaju samo u brojnoj vrijednosti. Izuzetak čini slovo *omega*, koje se, uglavnom kao i kod drugih

¹⁴ J. Šidak: "(...) pisar Kopitarova evanđelja ne služi se uopće *jeryjem* (...)" (1955: 49); H. Kuna: "(...) nema pisar jerija (ы) (...)" (2008: 105). Međutim, slovo evidentira J. Jurić-Kappel (2013: 106).

¹⁵ Isti je slučaj i u primjerima za desetično *i* koje navodi Jurić-Kappel (2013: 106). Naime, pažljivijim čitanjem vidi se da je u ovim primjerima reparator prepravljao ikavizam u *е*, što je proizvelo slovnu formu sličnu desetičnom *i* (†): Mt. 9:23 не ѹмрнѣ > не ѹмреть, 11:25 нсповндаю > нсповедаю.

¹⁶ Grickat 1961–1962: 259.

bosanskih pisara,¹⁷ ograničava na inicijalnu poziciju, rjeđe na medijalnu i bez primjera u finalnoj. Za pisara Kop. evanđelja prijedlog i prefiks ѿ te oblici imenice ѿѿць gotovo da su normirani s omegom:

Mt. ѿ^{1:3,5}, ѿроуѿтн^{2:8}, ѿѿѿѿ^{6:9}, ѿ^{17:17}, ѿѿ^{22:46}; Mk. ѿпѿстн^{8:9}, ѿвѿцавъ^{10:20}, ѿѿн^{14:40}; Lk. ѿтнметь^{8:18}, ѿврѿжеть се^{9:23}, ѿѿѿтнтъ^{9:25}; Iv. ѿѿѿствн^{4:44}, ѿврѿзоста^{9:10}.

Mk. скарнѿтъскаго^{3:19}; Iv. скарнѿскн^{12:4}, нскарнѿнннѿ^{13:26}, скарнѿтѿнннѿ^{14:22}.

Međutim, našli su se i primjeri u kojima je došlo o-, s tim da se prijedlog оть u takvoj verziji više puta javlja samo u Ivanovu evanđelju:

Mt. оѿа^{4:22}, отнметь^{9:15}, отрѿсѿѿ^{10:14}, отрадѿннѿ^{11:22}, отнде^{16:4}, отьѿѿтнтъ^{16:26}; Mk. отнметь, отрѿсѿте^{6:11}, оѿа, **отьметанн** (100b); Lk. отьѿѿствн^{4:23}, оѿѿ^{9:42}, отѿцажѿѿють^{21:34}; Iv. отьѿѿ^{7:22}, оть^{15:19}, оѿа^{15:24}, оть^{16:5}, оть, оть^{17:14}, оть^{17:15}, отѿѿ^{18:11}, оть^{18:25}, оть^{18:26}, да отьпѿѿ^{18:39}.

Ponekad se dešava mehaničko prenošenje grupe ѿ tamo gdje treba stajati o/ѿ:

Lk. ѿнѿ^{15:29}; Iv. нѿваѿнѿ^{1:15}, нѿваѿнѿ^{1:32}, нѿваѿнѿ^{3:27}, ѿѿнѿ^{9:6}.

Ni u bilježenju grupe ѿ- stanje nije potpuno dosljedno. U vlastitim imenicama grafija нѿ- je uopćena, sa svega nekoliko primjera imena Iovan u liku sa нѿ-:

Mt. нѿваѿна^{11:12}, нѿваѿнѿ^{11:18}, нѿннѿ^{12:40}, нѿваѿна^{14:4}; Mk. нѿваѿѿѿ^{1:14}, нѿваѿна^{6:16}; Lk. нѿвнѿ^{1:60}, нѿваѿнѿ^{1:63}, нѿваѿна^{3:20}; Iv. нѿваѿнѿ^{4:1}.

U vezi sa bilježenjem suglasničkih vrijednosti, kao jedna od najizrazitijih odlika bosanske redakcije ističe se neobilježavanje palatalnosti /l'/ i /n'/. Zapravo, u cijelom rukopisu slova л i н imaju ambivalentnu vrijednosti, pored /l/ i /n/, služe i za /l'/ i /n'/:

Mt. лѿдн^{1:21}, глѿѿннѿ^{1:22}, землѿ^{2:20}, крѿстнтѿлѿ^{3:1}, прѿлѿбн^{5:32}, волѿ^{7:21}, молашѿ^{18:29}, блѿстн^{23:3}, клѿунтѿ^{26:35}, заплѿв^{26:67}; Mk. блѿднтѿ^{1:44}, ѿлѿлѿ^{6:56}, лѿднѿ^{7:6}, ѿнтѿлѿ^{9:17}, лѿбнтн^{12:33}, роднтѿлѿ^{13:12}; Lk. клѿун

¹⁷ Zastupljenost omega nije jednaka kod svih bosanskih pisara, a od svih, ovo slovo najčešće piše pisar Sof. evanđelja.

1:9, ЛУДЕМЪ 1:68, МОЛАХУ 7:5, ВЪЗЛУБЛЕНН 9:35, ГЛУЦЕ 10:17, ВОЛА 11:2, ПРЪЛУБН 16:18, ЛУДЕМЪ 19:47; IV. Ѡ ЗЕМЛЕ 3:31, ГЛУ 5:25, ВОЛЕ 5:30, Ѡ ЛУБОДЪАННЪ 8:41, ПРОСЛАВЛУ 12:28, ЛУДН 18:14.

Mt. КННГН 1:1, Ѡ ННХЪ 2:7, КЪ НЕМУ 3:5, КННЖЪННКЪ 9:3, ОГНЪНУЮ 13:42, КЛАНАЮЩН СЕ 20:20, ЗАКЛННАЮ 26:63; Mk. О ГУГННВНМЪ (65b), ВЪ ПУСТННН 1:4, ЗАКЛННАЮ 5:7, ОГНЕМЪ 9:49, О НЕМЪ 14:21; Lk. ОГНЕМЪ 4:38, К ННМЪ 6:2, Ѡ НЕГО 8:18, ПОСЛНДЪНАЪ 11:26, ВЪ КННГАХЪ 20:42, ПО НЕМЪ 22:39; IV. БЕЗ НЕГО 1:3, КЛАНАТН 4:20, ВЪ ННХЪ 9:16, КННГН 10:35, ВЪ ННХЪ 15:24.

U skladu sa starom tradicijom iz kanonskih tekstova, označavanje palatalnosti suglasnika /*ń*/ u sekvenci *ńa* moguće je pisanjem slova jat, a pored primjera Mk. 9:43 $\overline{\text{онѣ}}$, ostali slučajevi vežu se za lik ннѣ :

Mt. $\overline{\text{ннѣ}}$ 9:18, $\overline{\text{нѣ}}$ 26:53, $\overline{\text{ннѣ}}$ 26:65, $\overline{\text{ннѣ}}$ 27:42, $\overline{\text{ннѣ}}$ 27:43; Mk. $\overline{\text{ннѣ}}$ 10:30, $\overline{\text{ннѣ}}$ 13:19, $\overline{\text{ннѣ}}$ 15:32; Lk. $\overline{\text{ннѣ}}$ 2:29, $\overline{\text{ннѣ}}$ 6:21, $\overline{\text{ннѣ}}$ 6:25, $\overline{\text{ннѣ}}$ 11:39, $\overline{\text{ннѣ}}$ 16:25, $\overline{\text{ннѣ}}$ 19:42, $\overline{\text{ннѣ}}$ 22:36; IV. $\overline{\text{ннѣ}}$ 4:18, $\overline{\text{ннѣ}}$ 4:23, $\overline{\text{нѣ}}$ 5:25, $\overline{\text{ннѣ}}$ 8:40, $\overline{\text{ннѣ}}$ 8:52, $\overline{\text{ннѣ}}$ 9:25, $\overline{\text{ннѣ}}$ 11:8, $\overline{\text{ннѣ}}$ 12:27, $\overline{\text{ннѣ}}$ 12:31, $\overline{\text{ннѣ}}$ 13:7, $\overline{\text{нѣ}}$ 13:31, $\overline{\text{ннѣ}}$ 13:33, $\overline{\text{ннѣ}}$ 13:36, $\overline{\text{ннѣ}}$ 13:37, $\overline{\text{ннѣ}}$ 14:29, $\overline{\text{ннѣ}}$ 16:22, $\overline{\text{ннѣ}}$ 21:10.

Međutim, ambivalentna vrijednost ćirilicnog slova đerv nije se ispoljila u Kop. rukopisu, iako se kao posebna ortografska odlika bosanskih pisara izdvaja pojava ovoga slova za vrijednosti /*đ*/ i /*ć*/. Za pisara Kop. evanđelja slovo đerv dolazi isključivo na mjestu umekšanoga grčkog /*g*/, što znači da je njegova vrijednost samo /*đ*/:

Mt. **ЕВАНГЛНЕ** (1a), $\overline{\text{анѣлѣ}}$ 1:20, $\overline{\text{леонѣ}}$ 5:30, $\overline{\text{еванѣлне}}$ 9:35, $\overline{\text{анѣлн}}$ 13:39, $\overline{\text{анѣлн}}$ 13:41, $\overline{\text{анѣлн}}$ 13:49, $\overline{\text{анѣлн}}$ 16:27, $\overline{\text{анѣлн}}$ 18:10, $\overline{\text{анѣлн}}$ 22:30, $\overline{\text{еванѣлне}}$ 24:14, $\overline{\text{анѣлн}}$ 24:31, $\overline{\text{анѣлн}}$ 24:36, **$\overline{\text{анѣлн}}$** 25:31, $\overline{\text{анѣломѣ}}$ 25:41, $\overline{\text{еванѣлне}}$ 26:13, $\overline{\text{анѣлѣ}}$ 28:5, $\overline{\text{анѣлѣ}}$ 28:2; Mk. **ЕВАНГЛНѢ** (65b), $\overline{\text{анѣла}}$ 1:2, $\overline{\text{лелеонѣ}}$ 5:15, $\overline{\text{анѣлн}}$ 8:38, $\overline{\text{еванѣлнѣ}}$ 13:10; Lk. **ЕВАНГЛНЕ** (105b), $\overline{\text{анѣлѣ}}$ 1:11, $\overline{\text{арханѣлѣ}}$ 1:26, $\overline{\text{анѣла}}$ 7:27, **ЕВАНГЛНѢ** (174a); IV. **ЕВАНГЛНѢ** (175a), $\overline{\text{анѣлѣ}}$ 12:29, $\overline{\text{параскевлнѣ}}$ 19:42, **ε[ва]н[л]нѢ** (225b).

Ipak, u tekstu se našlo i relativno mnogo primjera čuvanja slova *г* u riječima grčkog porijekla, a to se može interpretirati kao stanovalo udaljavanje od bosanske tradicije, što je najvjerovatnije oponašanje stanja u predlošku budući da reprezentativni bosanski kodeksi na ovim mjestima češće imaju slovo đerv. Ovakav zaključak naročito argumentira ortografija u primjerima poput $\overline{\text{анѣлѣ}}$ u Mt. 26:53, gdje

se Kop. slaže s Čajn., dok većina bosanskih – Div., Sof., Nik., Vrut., Hval., Mlet. i Pripk. – imaju đerv:

Mt. геонѣ^{5:22}, геоньнн^{23:15}, геоньскаго^{23:33}, гетьсманню^{26:36}, ангѣль^{26:53}; Mk. воанерьгесн^{3:17}, **о легеонѣ** (74a), легеонь^{5:9}, **въ внтѣпагню**^{11:1}, **паравьскевьгн**^{15:42}; Lk. леѸгнннѣ^{3:24}, леѸгнннѣ^{3:29}, наегеовѣ^{3:25}, геннсарнтѣсѣмь^{5:1}, **о левьгнн** (120a), левьгню^{5:27}, левьгнн^{5:29}, гесарнтѣскѸ^{8:26}, легеонь^{8:30}, гесарнтѣскне^{8:37}, левьгнтѣ^{10:32}, въ геонѸ^{12:5}, паравьскѣгн^{23:54}; Iv. левьгнтн^{1:19}, скннопнгнѣ^{7:2}.

Drukčije od većine bosanskih pisara obilježena je i vrijednost /ć/ u primjerima u kojima je došlo do izmjene staroslavenske grupe џ. Dok se u većini bosanskih tekstova u ovim pozicijama ili čuva slovo џ ili dolazi đerv, pisar Kop. iznalazi rješenje bilježenjem slova γ /č/.

Mt. ноуню^{2:14} (Nik., Mlet. ноѡню, Hval. ноѡнью), нѸедне^{12:34} (Div., Nik., Vrut., Mlet. нѡеднѣ, Hval. нѡедьѣ); Lk. тлнун^{13:25} (Div., Nik., Vrut., Hval. тлѣун), нареун^{15:19} (Div., Nik., Vrut., Mlet. нареун, Hval. нареѡѣ); Iv. оѸтнтѣ^{11:57} (Nik. оѡтнтѣ, Vrut. оѡтнтѣ, Hval. оѡутѣ, Mlet. оѡтнтѣ).

Iznimno se rijetko kod bosanskih pisara otkriva i izgovorna vrijednost slova џ, kao što to pokazuju sljedeće 'greške':

Čajn. Mt. въ врѣштн^{11:21}; Kop. Mk. џто^{8:23}; Vrut. Lk. слышештнмь^{20:45}.

Kada je riječ o vlastitim imenicama grčkog porijekla koje je moguće pisati na dva načina – sa ф или п, u Kop. evanđelju uglavnom dolazi slovo п, kao što je to manje-više opća odlika bosanskih crkvenoslavenskih tekstova, a spisak svih primjera u kojima je napisano ф je sljedeći:

Mt. фарнсне^{7:29}, **ф**арнсне^{12:14}, **ф**арнсѣ^{12:24}, **фарнсне**^{16:1}, фарнснска^{16:6}, фарнснскаго^{16:12}, **фарнснн**^{22:34}, **фарнсѣ**^{23:13}, фарнсѣ^{23:14}, фарнсѣн^{27:12}; Mk. фнлнпа^{3:18}, фнлнпа^{6:17}, фарнсѣ^{7:1}, ефпата^{7:34}, гнафѣнѸ^{9:3}; Lk. ефѣмерне^{1:5}, арфѣсатовѣ^{3:26}, **ф**арнснновѣ^{3:33}, **ф**алековѣ^{3:35}, фарнсѣ^{5:17}, фарнсѣн^{7:13}, фарнсѣн^{7:39}, фарнсѣн^{11:38}, фарнсѣн^{13:31}, фарнсѣнска^{14:1}, фарнсѣне^{19:39}; Iv. фнлнпа^{1:44}.

Na temelju rečenog, za pravopis Kop. četveroevanđelja može se reći da dobro slijedi ortografsku tradiciju koja se njeguje u

srednjovjekovnoj bosanskoj državi u drugoj polovini 14. i početkom 15. stoljeća. Ipak, uz očito očuvanje arhaičnih pravopisnih rješenja, što je temeljna osobina kompletne bosanske grupe, nešto češća upotreba ligature ie u Matejevu evanđelju nameće pretpostavku o utjecaju kontrolnog predloška za ovaj dio kodeksa.

Bibliografija

Izvori

- Čajn. *Čajničko evanđelje* – 14/15. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Muzej Crkve Uspenja Bogorodice i Crkve Vaznesenja Hristovog, Čajniče, Bosna i Hercegovina; izdanje: Ramić-Kunić (2017).
- Div. *Divoševo evanđelje* – druga četvrtina 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Crkva sv. Nikole, Podvrh kod Bijelog Polja, Crna Gora; izdanje: Nakaš (2018).
- Hval. *Hvalov zbornik* – 1404. god., tetra, apostol, psaltir, apokalipsa, bosanski crkvenoslavenski, Biblioteca dell' Università Manoscritti, No 3575B, Bolonja, Italija; izdanje: Kuna (1986).
- Mir. *Miroslavljevo evanđelje* – 12. st., puni aprakos, zetsko-humski crkvenoslavenski, Narodni muzej, sign. 1538, Beograd, Srbija; izdanje: Rodić – Jovanović (1986).
- Mlet. *Mletački zbornik* – 14/15. st., tetra, apostol, apokalipsa, bosanski crkvenoslavenski, Biblioteca nazionale Marciana, Cod. Or. 227 (=168), Venecija, Italija; izdanje: Pelusi (1991).
- Nik. *Nikoljsko evanđelje* – posljednja četvrtina 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Chester Beatty Library, sign. W 147, Dublin, Irska; izdanje: Daničić (1864).
- Pripk. *Pripkovićevo evanđelje* – 14/15. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, Gilj. 6, Sankt-Peterburg, Rusija; dostupno na: <http://www.nlr.ru/manuscripts/fondy/elektronnyj-katalog#160?ab=77478FC9-0DD7-4F5A-BAA4-57A5331CE2A8>.
- Sof. *Sofijsko evanđelje* – 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Nacionalna biblioteka "Sv. Kiril i Metodij", NBKM 23 i 468, Sofija, Bugarska; izdanje: Kardaš (2018).
- Vrut. *Vrutočko evanđelje* – kraj 14. st., tetra, bosanski crkvenoslavenski, Nacionalna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski", Skoplje, Makedonija; izdanje: Nakaš (2015).

Literatura

- Alekseev, A. A. et al. (1998): *Evangelie ot Ioanna v slavjanskoj tradicii*, Rossijskoe biblejskoe obščestvo, Sankt-Peterburg.

- Alekseev, A. A. et al. (2005): *Evangelie ot Matfeja v slavjanskoj tradicii*, Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, Sankt-Peterburg.
- Belić, A. (1936): "Učešće sv. Save i njegove škole u stvaranju nove redakcije srpskih ćirilskih spomenika", u: *Svetosavski zbornik*, 1, Beograd, 211–276.
- Daničić, Đ. (1864): *Nikoljsko jevanđelje*, Državna štamparija, Beograd.
- Grickat, I. (1961–1962): "Divoševo evanđelje. Filološka analiza", *Južnoslavenski filolog*, knj. XXV, Beograd, 227–295.
- Hamm, J. (1960): "Apokalipsa bosanskih krstjana", *Slovo*, No. 9–10, Zagreb, 43–104.
- Jagić, V. (1899): "Ein fünfter bibliographischer Beitrag", *Slavica der Laibacher Lycealbibliothek*, Anzeiger der Philosophische-historische Classe vom 18. October, No. XX, Wien, 10–11.
- Jerković, V. (1975): *Paleografska i jezička ispitivanja o Čajničkom jevanđelju*, Matica srpska, Novi Sad.
- Jurić-Kappel, J. (2012): "Sistem žanrova u srednjovjekovnoj vjerskoj književnosti – Nekoliko načelnih zapažanja", u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres I*, Slavistički komitet, Sarajevo, 87–98.
- Jurić-Kappel, J. (2013): *Bosna u ogledalu starije pismenosti. Filološko-lingvističke studije*, Liaunigg.
- Kardaš, M. (2018): *Bosansko četverojevanđelje: Sofijski odlomci*, Forum Bosnae, 80, Sarajevo.
- Kuna, H. (1973): "Bosanski rukopisni kodeksi u svijetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog jezika", u: *Radovi sa simpozija Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*, Izdanja Muzeja Zenice, 89–102.
- Kuna, H. (1977): "Neke grafijske osobine bosanskih srednjovjekovnih kodeksa u odnosu prema staroslavenskoj glagoljskoj grafijskoj tradiciji", u: *Nahtigalov zbornik*, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 153–167.
- Kuna, H. et al. (1986): *Zbornik Hvala krstjanina. Transkripcija i komentar*, Svjetlost, Sarajevo.
- Kuna, H. (2008): *Bosanska srednjovjekovna književnost*, Forum Bosnae, 45, Sarajevo.
- Nakaš, L. (2015): *Vrutočko bosansko četverojevanđelje*, Forum Bosnae, 67–68, Sarajevo.
- Nakaš, L. (2018): *Divoševo evanđelje. Studija i kritičko izdanje teksta*, Institut za jezik, knj. XXXI, Sarajevo.
- Pelusi, S. (1991): *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum, Cod. Or. 277 (= 168)*, Editoriale Programma, Padova.

- Ramić-Kunić, E. (2017): *Čajničko četveroevanđelje: bosanski rukopis s početka 15. stoljeća*, Institut za jezik, knj. 26, Sarajevo.
- Rodić, N., Jovanović, G. (1986): *Miroslavljevo jevanđelje*, kritičko izdanje, SANU, Beograd.
- Savić, V. (2013) "Štokavska vokalizacija u 'Hilandarskom tipiku'", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd, 83–88.
- Šidak, J. (1955): "Kopitarovo bosansko evanđelje u sklopu pitanja 'Crkve bosanske'", *Slovo*, No. 4–5, Zagreb, 47–63.

Summary

Orthography of Kopitar's Fourfold Gospel

On the grounds of the analysis performed for the spelling of Kopitar's Fourfold Gospel, it may be said that it diligently follows the orthographic tradition cultivated in the medieval Bosnian state in the second half of the 14th and the beginning of the 15th century. However, with the obvious preservation of archaic orthographic patterns, which is a fundamental feature of the entire Bosnian group, somewhat more frequent use of the ligature œ in Matthew's Gospel imposes the assumption of the influence of the control template for this part of the Codex.